

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ "ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ"

Краснопольська Тетяна Миколаївна

УДК 321.01: 316.346.2(477)

**ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальних теорій Національного університету "Одеська юридична академія" Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
КОРМИЧ Людмила Іванівна,
Національний університет
"Одеська юридична академія",
завідувач кафедри соціальних теорій

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ОНИЩЕНКО Ірина Григорівна
Національний університет харчових технологій
(м. Київ),
професор кафедри міжнародної економіки

доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського» (м. Одеса), завідувач кафедри
політичних наук

Захист відбудеться 26 квітня 2013 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету "Одеська юридична академія" за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 23 березня 2013 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

А.В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що питання гендерної рівності стали в багатьох країнах об'єктом досліджень у політичній сфері, сфері освіти, громадської думки, зайнятості, міграції тощо. Наукового інтерес пов'язаний як з реальними соціальними процесами, так і з теоретичними передумовами, зокрема з формуванням гендерного підходу в соціальних науках. Проте залишається потреба у роботах, спеціально присвячених комплексному аналізу проблем гендерних взаємовідносин.

Необхідність дослідження даного аспекту для України визначається також тим, що розбудова демократичної, правової держави, створення для жінок і чоловіків рівних умов реалізації своїх можливостей в усіх сферах суспільно-політичного та економічного життя країни, з огляду на соціальну специфіку обох статей, має на меті подальшу демократизацію суспільства, інтеграцію країни у європейський та євроатлантичний простір. Важливу роль у цьому процесі мають відігравати інститути громадянського суспільства, оскільки їх вплив на розвиток суспільного життя має дедалі зростати. Очевидно, що у впровадженні багатьох напрямів внутрішньої політики, до числа яких, без сумніву, відноситься й гендерна, найбільш зважених та позитивних результатів держава може досягти лише за тісної взаємодії з інститутами громадянського суспільства. І саме ця взаємодія все ж потребує уважного теоретичного аналізу.

Незважаючи на важливість вирішення вказаних питань, необхідно визнати, що законодавча база, система інститутів, механізми формування гендерної політики з урахуванням інтересів та впливів громадянського суспільства на сучасному етапі політичного процесу в Україні досліджені недостатньо. До того ж, ігнорування гендерних проблем у стратегії розбудови державності може спричинити серйозні негативні наслідки.

Усе це й обумовлює актуальність теми дисертації, визначає її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках планової науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» за темою «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (№ державної реєстрації – 011U0006H), безпосередньо пов'язане з комплексними науково-дослідними темами кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» «Трансформація українського суспільства до паритетної демократії: історичний досвід, проблеми, шляхи вирішення» (2007–2010 рр.) та «Особливості впровадження теоретичної моделі паритетної демократії у виборчому процесі України» (2011–2012 рр.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є вивчення сучасного стану механізмів формування та реалізації гендерної політики в Україні, ролі громадянського суспільства в її становленні, а також визначення та теоретичне

обґрунтування напрямів їх удосконалення з використанням прогресивного зарубіжного досвіду.

Досягнення зазначеної мети обумовило необхідність вирішення таких завдань:

- розглянути основні концептуальні напрями наукового вивчення гендеру як соціального явища та визначити джерельну базу дослідження;
- розкрити зміст механізму формування та реалізації гендерної політики;
- визначити головні концептуально-поняттєві засади, які покладаються в основу вивчення інститутів громадянського суспільства і державної гендерної політики;
- узагальнити накопичений різними науковими школами досвід побудови теоретичних моделей взаємодії держави та громадянського суспільства у сфері гендерної політики;
- обґрунтувати політико-правову основу функціонування громадянського суспільства у гендерному питанні;
- проаналізувати міжнародні, регіональні та національні інституційні механізми запровадження гендерних підходів в соціально-політичній сфері;
- з'ясувати сучасний стан забезпечення гендерного паритету в Україні, визначити чинники та механізми реалізації гендерної рівності в політичній та інших сферах життя суспільства, особливості їх взаємозв'язку;
- окреслити світові тенденції розвитку гендерних відносин і параметри вимірювання рівня досягнення гендерної рівності;
- проаналізувати зарубіжний досвід формування та реалізації гендерної політики;
- визначити перспективні напрямки удосконалення гендерної політики України.

Об'єктом дослідження виступають відносини, що формуються у процесі взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства під час реалізації гендерної політики в умовах соціальних трансформацій.

Предметом дослідження є механізми формування та реалізації гендерної політики в Україні на сучасному етапі та роль у цьому процесі інститутів держави і громадянського суспільства та їх співпраці.

Методи дослідження визначаються потребою комплексного аналізу теми та базуються на використанні міждисциплінарного підходу. В його рамках використовувались як загальнонаукові (діалектичний та загальнологічні), так і спеціальнонаукові методи.

Діалектичний метод, що використовувався на всіх етапах дослідження, дозволив виявити основні закономірності розвитку ідеї рівності чоловіка і жінки та особливості її прояву в різних сферах. Загальнологічні методи (аналізу і синтезу, абстрагування, індукції та дедукції тощо) застосовувались протягом усього дослідження при формуванні умовиводів та висновків. Структурно-функціональний метод застосовувався при розгляді механізму реалізації гендерної політики та його складових. Використання неінституційного підходу дозволило провести аналіз

тенденцій розвитку, відбору і зміни інститутів держави та громадянського суспільства, залучених у процеси реалізації гендерної політики, у їх взаємодії на різних рівнях. Порівняльний метод дав можливість співставити особливості реалізації гендерної політики у зарубіжних країнах та в Україні. Історичний метод використовувався при аналізі розвитку політико-правової бази гендерної політики. Системний метод дозволив глибше зрозуміти всю сукупність гендерних відносин, що охоплює соціокультурний вимір і його включеність у суспільні інститути. Соціально-психологічний метод застосовувався при порівняльному аналізі чоловічої та жіночої поведінки загалом, відмінностей у переважаючих формах і мотивах такої поведінки, а також при розгляді особливостей жіночого політичного лідерства та його переваг. Біополітичний метод використаний під час розгляду гендеру як соціального конструкту, при розгляді сучасних наукових шкіл гендерних відносин, в частині розглянутих досліджень щодо кількості нейронних зв'язків у жінок та чоловіків, а також впливу цих факторів на політичну поведінку та можливості політичної активності осіб різних статей.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена вибором теми та методологією дисертаційного дослідження, а також проблематикою, яка до цього часу не мала цілісного розгляду, а саме процес взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України. Вона полягає в наступному:

Вперше:

- теоретично обґрунтовано організаційно-правовий механізм взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства у сфері гендерної політики в Україні, що дозволило виявити його політико-правову та інституційну компоненти; визначити структуру інституцій, які повинні реалізовувати в сучасній Україні політику в інтересах гендерної рівності;

- запропоновано використання біополітичного та психологічного методів при дослідженні особливостей та гендерно обумовлених детермінант взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави у формуванні гендерної політики;

- комплексно проаналізовано систему національних, міжнародних та регіональних політико-правових актів, як в сфері взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства, так і щодо регулювання гендерної політики; виявлено, що саме декларативний, не конкретизований характер деяких актів є головною причиною гальмування досягнення гендерної рівності в суспільно-політичній сфері.

Уточнено:

- категоріальний апарат, зокрема, визначення таких понять, як «гендерна рівноправність», «гендерна політика», «державна гендерна політика», «гендерний баланс», «гендерна демократія» та її складові;

- зміст принципу гендерної рівності в контексті понять формальної і фактичної рівності: доведено, що законодавчо закріплена рівність не обов'язково веде до реальної рівності, оскільки коригується характером культури суспільства;

- сукупність факторів, що обумовлюють особливості політичної поведінки

жінок і чоловіків: чоловіки налаштовані переважно на самовираження, а жінки – на налагодження міжособистісних стосунків; визначено об'єктивні соціально-політичні переваги політичного лідера-жінки перед чоловіком;

– моделі взаємодії громадянського суспільства з державою: аргументовано наявність гендерної складової цих відносин, визначено низьку ефективність такої взаємодії на сучасному етапі політичного процесу в Україні.

Дістало подальший розвиток:

– з'ясування перспективних шляхів щодо встановлення гендерної рівності, до яких віднесено модернізацію принципів рекрутування кадрів для здійснення публічної влади та вдосконалення законодавства;

– визначення ролі інститутів громадянського суспільстві у становленні ефективної та дієвої гендерної політики, доведено їх суттєве значення в цьому процесі;

– аналіз можливостей використання зарубіжного досвіду у формуванні гендерної політики в Україні, визначено наявність достатнього підґрунтя для запровадження «м'якого» квотування як першого кроку на шляху до запровадження скандинавської моделі.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в ньому систематизовано теоретичні засади гендеру і гендерної політики та механізми її формування і функціонування у різних суспільних сферах й соціальних інститутах, дана оцінка ефективності взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства під час реалізації такої політики, сформульовані пропозиції щодо можливої трансформації гендерної політики в Україні шляхом вдосконалення гендерного законодавства, розвитку незалежного жіночого руху, а також шляхом широкого залучення до всіх цих процесів інститутів громадянського суспільства. Ряд висновків дослідження представляють доробок до теоретико-методологічного потенціалу як гендерної науки, так і політичного знання. Виділений в рамках дисертації ракурс аналізу гендерної політики (з позиції взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства) стимулює подальше вдосконалення методологічного апарату та розробку нових концепцій. Це дає підстави для пошуку нових шляхів вирішення завдань зі становлення ефективної та дієвої гендерної політики.

Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані органами державної влади, політичними партіями і рухами для прогнозування розвитку політичних процесів в країні, для зміцнення механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави в гендерному питанні. Зібрані в дисертації матеріали і запропоновані висновки можуть знайти застосування у викладанні політології, соціології та при розробці спецкурсів з прикладної політології, в тому числі «основи гендерної демократії», «паритетна демократія», «механізми захисту прав людини», при складанні перспективних навчальних планів і програм, які передбачають гендерну освіту.

Апробація основних висновків та теоретичних положень дисертації.

Проблеми, пов'язані з дисертаційним дослідженням, викладені у виступах та обговоренні на методичних семінарах кафедри соціальних теорій, щорічних міжнародних науково-теоретичних конференціях професорсько-викладацького та аспірантського складу Національного університету «Одеська юридична академія» у 2010, 2011, 2012 рр.; міжнародній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Ломоносов» в 2009 р. у м. Москві; міжнародній науково-практичній конференції «П'яті Прибузькі юридичні читання» в листопаді 2009 р. у м. Миколаєві; I Всеукраїнських наукових читаннях з кримінальної юстиції пам'яті професора В. П. Колмакова у 2010 р. в м. Одесі; двох щорічних Рішельєвських академічних читаннях із вдосконалення державного управління у 2010 та 2012 рр.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 16 одноосібних публікаціях автора, 6 з них – у виданнях, визнаних фаховими з політичних наук.

Структура роботи обумовлена специфікою об'єкту і предмету дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів основної частини, які поділяються на 10 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 198 сторінок, з яких 29 сторінок зі списком використаних джерел, що містить 264 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначається об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, розкривається його наукова новизна, практичне значення одержаних результатів, надаються відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

У **першому розділі** – «**Теоретичні основи аналізу гендерної політики**» розкрито теоретичні аспекти наукового аналізу проблеми гендеру та гендерної політики.

У *підрозділі 1.1 «Основні напрями дослідження гендеру як соціального явища та джерельна база дослідження»* проаналізовано генезу та еволюцію терміну «гендер», розглянуто основні напрямки теоретичного осмислення гендеру: як стратифікаційної категорії, як культурної метафори та як соціального конструкту, обґрунтовані в працях Р. Столера, Дж. Моні, М. Мід, Г. Рубін, Р. Унгер, А. Річ.

Виокремлено основні групи поглядів в осмисленні соціальних аспектів статі, що склались ще з часів античності в історії філософії та культури. Проаналізовано розвиток гендерних досліджень, їх зв'язок з жіночими дослідженнями та ключові відмінності між ними. Досліджено ідейний доробок англо-американської (Дж. Вікс, Дж. Волековіц, Е. Ньютон, Дж. Бенджамін, М. Віттінг, Д. Д'Еміліо, М. Кіммель, К. Кілмартін, Дж. Батлер, Р. Брайдотті) та європейської (Ю. Крістева, Л. Ірігарей, Е. Сіксу, Б. Гукс) шкіл гендерних досліджень.

З'ясовано специфіку вітчизняних шкіл гендерних досліджень: одеської (Л. Кормич, С. Наумкіна, Л. Петришина, Л. Смоляр), київської (О. Забужко, С. Оксамитна, І. Оніщенко, С. Павличко, а також Н. Грицяк, Л. Кобилянська, Н. Ковалішина, Т. Мельник, Н. Оніщенко), та харківської (Т. Булавіна, В. Гайденко, О. Гомілко, С. Жерьобкін, Н. Чухим).

Зазначено, що в якості емпіричних джерел дослідження виступає різноманітний документальний та статистичний матеріал: статистичні дані ООН, Міжпарламентського Союзу, ряду міжнародних організацій; тексти міжнародних документів та вітчизняних політико-правових актів з питань гендерної рівності та громадянського суспільства; робочі документи українських органів державної влади; результати емпіричних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, дослідження Human Rights Watch, Transparency International, Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, дані «Гендерної мапи України» та ін.

У підрозділі 1.2 «Сутність та загальні риси механізму реалізації гендерної політики» досліджено генезу та зміст концепту «гендерна політика», його складові – поняття «жіноча політика», «політика в інтересах рівності» тощо. Проаналізовано співвідношення гендерної політики та державної гендерної політики.

Вироблено авторське визначення гендерної політики як цілеспрямованої діяльності взаємопов'язаних інститутів, за допомогою яких формується гендерна культура та гендерна свідомість у суспільстві, ставлення до проблеми статі, забезпечуються рівні можливості для реалізації інтересів жінок і чоловіків. Виокремлено ключові напрямки сучасної гендерної політики: недопущення дискримінації за статевою ознакою, забезпечення рівної участі у прийнятті суспільно-важливих рішень, забезпечення рівних можливостей поєднання професійних та сімейних обов'язків, виховання гендерної культури та захист від пропаганди гендерної нерівності, дискримінації й насильства.

Виокремлено два рівні механізму реалізації гендерної політики: міжнародний та національний.

У другому розділі «Методологічні засади дослідження взаємодії держави та громадянського суспільства з гендерних проблем» аналізується категоріальний апарат, що був використаний у роботі, основні підходи до співвідношення держави та громадянського суспільства, а також моделі співпраці між ними.

У підрозділі 2.1 «Базові поняттєві конструкти дослідження інститутів громадянського суспільства та гендерної політики держави» детально розглянуто поняття «гендерної рівності» через аналіз його змісту. Аргументовано необхідність співвідношення понять «рівності» і «відмінності» статей і введено поняття «гендерна рівноправність», яке передбачає рівне оцінювання суспільством подібностей і відмінностей жінок і чоловіків та розрізнення їх ролей.

Виявлені найбільш значущі для розуміння гендеру як соціального конструкту поняття: гендерні стереотипи, гендерні установки, гендерні ролі та ін., проаналізований їх зміст та взаємообумовленість. Досліджені категорії, що

характеризують процес встановлення гендерної рівності у суспільстві: гендерна демократія, гендерна стратегія, гендерна ідеологія, гендерна культура, гендерний індекс людського розвитку тощо.

Проаналізовано основні підходи до розуміння громадянського суспільства: ідентифікація суспільства з державою особливого типу (В. Дзодзієв, А. Кравченко, Ю. Резнік та ін.) та уявленням про громадянське суспільство як про сферу позадержавних відносин, структур та інститутів (К. Гаджиєв, А. Галкін тощо). Обґрунтовано необхідність використання політологічного трактування громадянського суспільства в межах другого підходу, оскільки воно передбачає віднесення до інституційної структури громадянського суспільства не тільки «соціальних рухів» та інших непартійних громадських організацій, а й політичних партій (їх непарламентських структур).

У підрозділі 2.2 «Теоретичні моделі стратегій співпраці громадянського суспільства та держави в сфері гендеру» розглянуто еволюцію теоретичних концептів співвідношення держави та громадянського суспільства.

Проаналізовано основні моделі взаємодії держави та громадянського суспільства, в тому числі модель підтримки неурядових організацій, партнерську модель, «модель архітектора», патерналістську модель, модель ігнорування, модель «боротьби з противником» тощо. Обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку Україна знаходиться на межі між моделлю підтримки розвитку інститутів громадянського суспільства («модель садівника») та партнерською моделлю («модель діалогу»), за якої держава визнає необхідність існування неурядових громадських організацій, не намагається ними керувати, а прагне налагодити з ними конструктивний діалог, надає особливе значення самому феномену громадського контролю.

Відтворено особливості відображення взаємодії держави та громадянського суспільства у гендерній сфері моделями, описаними Л.І. Кормич, – формально егалітарною, реально егалітарною та моделлю економічного розвитку. Визначено, що сучасна Україна відноситься до формально егалітарної моделі. Вказано на необхідність формування в нашій державі найбільш ефективною – реально егалітарної моделі, оскільки за неї держава не тільки декларує рівність чоловіків та жінок, а й реально її забезпечує, фінансує гендерні програми.

У третьому розділі «Інституціональний та політико-правовий виміри взаємодії громадянського суспільства та держави» визначено та досліджено ключові компоненти національного механізму гендерної політики України, а саме політико-правовий та інституційний, а також сучасний стан управління гендерною сферою.

У підрозділі 3.1 «Політико-правова основа функціонування громадянського суспільства у гендерному питанні» досліджується політико-правовий механізм реалізації гендерної політики в частині взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства. Виокремлені два сутнісних компоненти політико-правової бази взаємодії громадянського суспільства з державою у гендерному

питанні: загальні політико-правові акти, що регулюють функціонування громадянського суспільства та його відносини з державою в цілому, та гендерне законодавство, яке спрямоване на становлення гендерної рівності у нашому суспільстві і, відповідно, регулює взаємодію вказаних суб'єктів саме у гендерному питанні.

Проаналізовано основні рівні політико-правової складової гендерної політики: міжнародні документи, ратифіковані Україною, конституційне регулювання гендерних відносин, що закріплює найважливіші гендерно-паритетні принципи та декларує низку гендерних прав громадян, а також комплекс загальних та галузевих вітчизняних політико-правових актів, провідне місце серед яких займає Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 р.

Визначено основні характеристики гендерної складової етапів становлення громадянського суспільства в Україні та побудови сучасної моделі його взаємодії з державою у питаннях гендерної політики. Зазначено, що перехід до моделі підтримки розвитку неурядових організацій, та, згодом, – до партнерської моделі взаємодії держави та громадянського суспільства надає найбільше шансів для побудови виваженої гендерної політики.

У підрозділі 3.2 «Інституційні механізми запровадження гендерних підходів в соціально-політичній сфері» охарактеризовано основні рівні таких механізмів. Встановлено, що перший рівень представлений діяльністю міжнародних організацій та їх структурних підрозділів, до компетенції яких входять питання встановлення та контролю за дотриманням принципу гендерної рівності. Розглянуто діяльність ООН та її спеціалізованих установ, в тому числі структури «ООН-жінки». Другий рівень представлений діяльністю спеціалізованих структур Ради Європи, Європейського союзу та ОБСЄ. Третій рівень складають національні інститути держави та громадянського суспільства, до відання яких входять гендерні питання. До таких інститутів в Україні відносяться Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; Міністерство соціальної політики; інші центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування; Міжвідомча рада з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, політичні партії та громадські організації, метою яких є захист інтересів, як жінок, так і чоловіків, гендерна освіта тощо, окремо розглянуті подібні організації одеського регіону. Проаналізовано роль та значення діяльності названих інституцій.

У підрозділі 3.3 «Практика управління гендерною сферою» розгляд сучасного стану реалізації гендерної політики проводиться через аналіз таких параметрів гендерної демократії, як рівне представництво жінок і чоловіків на виборних та призначуваних посадах; гендерний баланс в законотворчому процесі; рівні права та рівні можливості для участі у суспільному житті та політиці всіх громадян незалежно від статі.

З'ясовано, що в державному управлінні існує суттєвий перекис у бік чоловіків. Встановлено, що частка жінок у складі уряду в Україні за час незалежності

коливалась від 0 до 6,3 %. Серед керівників-службовців жінки складають 66,9 %, проте у першій категорії їх у п'ять разів менше ніж у шостій. Аналогічна ситуація виявлена і в органах місцевого самоврядування, де доля жінок становить від 12 % на обласному рівні, до 51 % на рівні сільських рад. Тобто чим вище рівень посад, тим менше жінок.

Встановлені психологічні особливості керівників різних статей та визначені переваги жіночого стилю лідерства, наведені останні дослідження у галузі психології, які свідчать про вищу продуктивність праці саме жінок-керівників. Визначено основні бар'єри для просування жінок у сфері публічного управління. З'ясовано, що за показником жіночої участі у законодавчому процесі Україна належить до країн з безумовним домінуванням чоловіків та посідає 120 місце у світі зі 143 можливих. Аналіз співвідношення відсотку жіночої участі у парламенті та рівня корупції в країні надає змогу встановити зворотну кореляцію між цими показниками, отже, – чим більше жінок у вищому законодавчому органі держави, тим нижчий рівень корупції в країні.

У четвертому розділі **«Впровадження зарубіжного досвіду розвитку інтеракції інститутів держави та громадянського суспільства у гендерному питанні»** розглянуто прогресивний світовий досвід формування та реалізації гендерної політики та запропоновані можливі заходи з підвищення ефективності такої політики в Україні.

У підрозділі 4.1 *«Світові тенденції розвитку гендерних відносин»* проаналізовано еволюцію теоретичних підходів до ідеї гендерної рівності, що відображені в програмах ООН «Розвиток жінок» (WID) та «Гендер і розвиток» (GAD), а також оцінено ефективність практичних дій щодо встановлення гендерної рівності у світі.

Визначено основні принципи, на дотриманні яких базується процес реалізації гендерної політики: паритетність прав жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя; охорона материнства, батьківства та дитинства; рівноправність в оплаті праці; однакове ставлення до жінок та чоловіків у трудових відносинах; поєднання професійних і сімейних обов'язків.

З'ясовано, що світове співтовариство не тільки запроваджує гендерно-чутливий підхід у державну політику, а й слідкує (як на урядовому, так і на неурядовому рівні) за дотриманням взятих країнами зобов'язань щодо встановлення реальної гендерної рівності в суспільстві.

З'ясовано типові характеристики основних показників, за якими ООН визначає рівень розвитку та ефективність гендерної політики держави.

У підрозділі 4.2 *«Зарубіжний досвід впровадження гендерної політики»* аналізується досвід західних країн у впровадженні реально егалітарної гендерної політики, за якої держава інституційно та фінансово забезпечує дотримання гендерної рівності. Основну увагу приділено досвіду скандинавських країн, які є першими в світі за рівнем жіночої політичної участі, а також характеризуються жіночою суспільною культурою за класифікацією Г. Хофстеда. Аналіз політичних,

правових та інституційних механізмів реалізації гендерної політики показав, що просування до гендерного паритету в цих країнах поєднує два аспекти – політичну емансипацію жінок та створення державного механізму гендерної рівності, важливу роль в якому відіграє квотування. Встановлено умови впровадження досвіду скандинавських країн в Україні. Визначено найбільш ефективні механізми та процедури встановлення гендерної рівності та запропоновано можливі шляхи їх запозичення Україною.

У підрозділі 4.3 «Напрями вдосконалення гендерної політики в Україні» виділено дві групи механізмів реалізації гендерної політики: механізми залучення та механізми участі.

Визначено перспективні напрями вдосконалення взаємодії держави та громадянського суспільства в гендерній сфері, що стосуються політико-правового та інституційного механізмів реалізації гендерної політики, кадрового забезпечення та окремих спеціальних питань.

Запропоновані заходи щодо поліпшення інституційного механізму включають: запровадження посади Уповноваженого з рівного статусу чоловіків і жінок; підготовку державних службовців з урахуванням пропорційної рівності чоловіків і жінок; розширення мережі гендерних ресурсних центрів та кризових центрів.

В рамках вдосконалення політико-правового механізму запропоновано внести деякі гендерно орієнтовані зміни до Закону «Про державну службу» та Кримінального кодексу України.

З метою подолання гендерної нерівності в Україні в сфері кадрового забезпечення пропонується впровадження гендерного квотування, гендерної освіти, моніторингу гендерних показників; вдосконалення гендерно-статистичної звітності.

У **Висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано підсумкові положення і практичні рекомендації щодо вдосконалення механізмів взаємодії інститутів української держави та громадянського суспільства в процесі реалізації гендерної політики на сучасному етапі:

1. У теорії гендерних досліджень на сучасному етапі виділено три основні концептуальні напрями наукового вивчення гендеру: як стратифікаційної категорії, як культурної метафори та як соціального конструкту.

2. З'ясовано, що в світі сформувалось дві провідні школи гендерних досліджень – англо-американська та європейська. Під впливом останньої сформувались вітчизняні школи: київська, одеська та харківська, що роблять акценти на різних аспектах гендерних досліджень.

3. Визначено, що гендерна політика являє собою цілеспрямовану діяльність державних інституцій та громадських об'єднань, метою якої є забезпечення рівноправності між чоловіками та жінками. До основних її напрямів відносяться: недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівних можливостей з урахуванням відмінностей осіб різних статей, забезпечення рівної участі у прийнятті

рішень в державі, формування гендерної культури, захист від пропаганди гендерної нерівності, дискримінації й насильства.

Встановлено, що головними концептуальними категоріями гендерної політики є гендерна рівність та громадянське суспільство. Їх зміст розкривається також у таких концептах, як гендерні стереотипи, гендерні установки, гендерні конфлікти та гендерні ролі, гендерна демократія, гендерна стратегія, гендерна ідеологія, гендерна культура, гендерний індекс людського розвитку тощо.

4. Обґрунтовано трактування громадянського суспільства в ролі учасника взаємодії з державою з гендерних питань як сфери позадержавних відносин, структур та інститутів.

5. Визначено, що в Україні сформоване достатнє політичне та правове поле для налагодження конструктивної взаємодії інституцій громадянського суспільства з органами державної влади у гендерній політиці; наша держава на сучасному етапі активно підтримує діяльність міждержавних і громадських структур, спрямовану на забезпечення гендерної рівноправності; гендерна рівність стає предметом розгляду в усіх вітчизняних державних програмах і стратегічних шляхах розвитку суспільства.

6. Проведений аналіз сучасного стану взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики в нашій державі дозволяє запропонувати низку заходів, спрямованих на подолання гендерної нерівності в нашому суспільстві, а саме: інтеграція гендерного підходу до учасників процесу ухвалення рішень; розробка стратегічної політики з урахуванням гендерної перспективи; проведення моніторингу дійсного стану представництва жінок і чоловіків; застосування методів оцінювання з використанням гендерно-чутливих показників; обґрунтування та упровадження ідеології рівності;

7. Запропоновано внесення змін до закону «Про державну службу» відносно квотування посад та закріплення гендерних принципів, а також до Кримінального кодексу України – в частині забезпечення прав чоловіків-батьків.

8. Аргументовано, що формування ефективної гендерної політики в Україні неможливе без вивчення та адаптації прогресивного зарубіжного досвіду. Запропоновано запозичення таких стратегічних заходів: використання гендерних квот; впровадження ідеологічного та міжвідомчого підходів щодо підвищення статусу жінок у суспільстві; підтримка регулярної взаємодії громадських організацій, засобів масової інформації та державних службовців; залучення до владних структур великої кількості жінок та гендерно обізнаних державних службовців; виділення необхідних ресурсів тощо.

9. Визначено, що втілення у життя принципу гендерної рівності та реалізації гендерної політики потребує перевірку та гарантування прав не тільки жінок, а й чоловіків.

10. Доведено, що лише плідна співпраця інститутів держави та громадянського суспільства забезпечить всебічну реалізацію гендерної політики. Обґрунтовано, що така співпраця буде результативною лише за умови її здійснення у рамках «моделі архітектора». Відповідно, стратегічним напрямом вдосконалення

гендерної політики України має стати побудова саме цієї моделі взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Краснопольська Т. М. Поняття гендеру: становлення та основні концепції / Т. М. Краснопольська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2010. – Вип. 39. – С. 256 – 262.
2. Краснопольська Т. М. Гендерна асиметрія в сучасній українській державі / Т. М. Краснопольська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2010. – Вип. 40. – С. 554 – 562.
3. Краснопольська Т. М. Гендерний аспект впровадження принципу гендерної рівності в сучасній українській державі / Т. М. Краснопольська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2011. – Вип. 42. – С. 207 – 215.
4. Краснопольська Т. М. Теоретико-практичні аспекти гендерних стереотипів та ролей / Т. М. Краснопольська // Слов'янський вісник : зб. наук. пр. Серія «Історичні та політичні науки» / Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету. – Рівне, 2012. – Вип. 13. – С. 169 – 172.
5. Краснопольська Т. М. Основні теоретичні конструкти гендера / Т. М. Краснопольська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2012. – Вип. 44. – С. 236 – 244.
6. Краснопольська Т. М. Гендерна рівність в політичній сфері як складова паритетної демократії / Т. М. Краснопольська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2012. – Вип. 47. – С. 223 – 232.
7. Краснопольская Т. Н. Стратегии гражданского общества и модели его взаимодействия с государством / Т. Н. Краснопольская // SCHOLA-2009 : сб. науч. ст. факультета политологии МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 2009. – С. 29 – 32.
8. Краснопольская Т. Н. Общая характеристика групп интересов в Украине на современном этапе / Т. Н. Краснопольская // Материалы докладов XVI Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов». – М., 2009. – С. 26 – 28.
9. Краснопольська Т. М. Гендерна політика в Україні / Т. М. Краснопольська // Держава і право: de lege praeterita, instante, futura : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Миколаїв, 2009. – С. 389 – 390.
10. Краснопольська Т. М. Жінки та державна служба: бар'єри входження та шляхи їх подолання / Т. М. Краснопольська // Модернізація державного управління, державної служби і кадрової політики : зб. допов. щорічних Рішельєвських академічних читань. – Одеса, 2010. – С. 270 – 272.
11. Краснопольська Т. М. Основні віхи розвитку гендерних досліджень / Т. М. Краснопольська // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : матеріали Міжнародної щорічної наукової конференції

- молодих вчених, аспірантів і студентів, присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова 2010 р. – Одеса, 2010. – С. 211 – 214.
12. Краснопольська Т. М. Гендерна асиметрія у кримінальному праві України / Т. М. Краснопольська // I Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції пам'яті професора В. П. Колмакова : зб. тез наук. робіт. – Одеса, 2010. – С. 70 – 71.
 13. Краснопольська Т. М. Сучасні форми та моделі взаємодії держави та громадянського суспільства / Т. М. Краснопольська // Правове життя сучасної України : матеріали міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу 2011 р. – Одеса, 2011. – С. 244 – 246.
 14. Краснопольська Т. М. Деякі проблеми формування механізму реалізації гендерної політики в Україні / Т. М. Краснопольська // Правове життя сучасної України : матеріали міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу 2012 р. – Одеса, 2012. – С. 253 – 254.
 15. Краснопольська Т. М. Інституційний механізм ООН у запровадженні гендерної рівності / Т. М. Краснопольська // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали міжнародної наукової конференції. – Одеса, 2012. – С. 260 – 262.
 16. Краснопольская Т. Н. Мировой опыт формирования и реализации гендерной политики / Т. Н. Краснопольская // Современные аспекты общественно-политического развития России и стран мира : сборник материалов VI Международной научно-практической конференции. – Краснодар, 2013. – С. 48 – 55.

АНОТАЦІЯ

Краснопольська Т. М. Взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2013.

У дисертації здійснено комплексне дослідження взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики сучасної України.

Проаналізовано еволюцію та сучасний зміст поняття «гендерна політика», співставлено його з поняттям «державна гендерна політика». Визначено, що реалізація гендерної політики відбувається через політико-правовий та інституційний механізми. Проаналізовано особливості кожного з них в Україні та значення для них діяльності інститутів держави та громадянського суспільства.

Розглянуто зарубіжний досвід формування та реалізації гендерної політики, з'ясовані основні досягнення скандинавських та деяких інших країн, запропоновані шляхи запозичення їх прогресивного досвіду. Подані пропозиції щодо основних

напрямів вдосконалення гендерної політики в Україні (на рівні інституційного, політичного та правового механізмів).

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерні стереотипи, гендерні ролі, гендерні установки, гендерна політика, державна гендерна політика, механізм реалізації гендерної політики, гендерна демократія, гендерний індекс людського розвитку, громадянське суспільство.

АННОТАЦИЯ

Краснопольская Т. Н. Взаимодействие институтов государства и гражданского общества в реализации гендерной политики Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2013.

В диссертации осуществлено комплексное исследование взаимодействия институтов государства и гражданского общества в реализации гендерной политики современной Украины. В рамках проведенного исследования были получены результаты, имеющие научную новизну, обусловленную решением актуальных проблем гендерной политики, которые не получили достаточной разработки в научной литературе.

Проанализирована эволюция и современное содержание понятия «гендерная политика», сопоставлено его значение с понятием «государственная гендерная политика», определены основные направления гендерной политики.

Установлено, что национальный механизм реализации гендерной политики состоит из политического, правового и институционального. Проанализированы особенности каждого из этих механизмов в нашей стране. Определено значение институтов государства и гражданского общества как для функционирования институционального механизма, так и для формирования политического и правового. Выявлены три уровня правительственных и неправительственных организаций, деятельность которых направлена на обеспечение гендерного равенства в Украине: международный, региональный (европейский) и национальный. Международный уровень представлен деятельностью ООН и ее специализированных комиссий и комитетов, а также правозащитных подразделений, Межпарламентского союза, Отделения женщин Human Rights Watch и других. Региональный уровень обеспечивается деятельностью структур Совета Европы, Европейского Союза и Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе, в компетенцию которых входят вопросы обеспечения достижения гендерного равенства. Национальный механизм представлен деятельностью парламента, правительства, президента, центральных и местных органов государственной власти и органов местного самоуправления, объединений граждан (как политических партий, так и общественных организаций), а также гендерных кризисных центров и центров гендерных исследований. Определены функции

каждого института, направленные на достижение гендерного паритета. Обосновано, что только целенаправленное и планомерное сотрудничество указанных институтов может обеспечить эффективную и действенную гендерную политику.

Рассмотрен зарубежный опыт формирования и реализации гендерной политики, отмечены основные положительные достижения скандинавских и некоторых других стран, предложены пути заимствования их прогрессивного опыта. Так, например, отмечена высокая эффективность гендерного квотирования, которое представляет собой количественные нормы участия представителей обоих полов во властных структурах. Проанализирован позитивный опыт Швеции, Бельгии, Польши. Установлено, что квоты могут внедряться как конституцией государства, так и избирательным законодательством, или даже по внутрипартийному решению.

Высказано предложение о введении гендерных квот на законодательном уровне, а в качестве переходного этапа рекомендовано использовать так называемый принцип «мягкого квотирования» в сфере государственной службы, предполагающий обязательное участие в проведении конкурсного отбора кандидатов на занятие той либо иной должности представителей обоих полов.

Определены сферы общественной жизни украинского общества, где гендерная баланс нарушен в отношении мужчин (семейные отношения, права отцов и пр.), а также в отношении женщин (сфера принятия решений, трудовые отношения и оплата труда и др.). Предложены некоторые меры по устранению гендерного неравенства в названных сферах, а также направления совершенствования институционального и политико-правового механизмов реализации гендерной политики в Украине. Приведенные рекомендации касаются не только названных механизмов гендерной политики, но и также направлены на изменение мышления в целом и отношения в женщинам-руководителям в частности.

Ключевые слова: гендер, гендерное равенство, гендерные стереотипы, гендерные роли, гендерные установки, гендерная политика, государственная гендерная политика, механизм реализации гендерной политики, гендерная демократия, гендерный индекс человеческого развития, гражданское общество.

SUMMARY

Krasnopskaya T. N. Interaction of state and civil society institutes in realization of gender policy Ukraine. – Manuscript.

Thesis for a degree in political sciences, specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – National University of «Odessa Law Academy», Odessa, 2013.

The author presents the integrated study of the interaction between institutions of the state and the civil society in the implementation of gender policy in modern Ukraine.

Evolution and current content of concept «gender policy», its compared with the term «state gender policy» was analyzed. Determined that gender policy has political, legal and institutional mechanisms for implementation. Peculiarities each of these mechanisms in our country, the importance for them institutions of the state and the civil society were analyzed.

Considered foreign experience of development and implementation of gender policy, marked major positive achievement of Scandinavian and some other countries, the ways of borrowing their progressive experience. The basic directions of improving gender policy in Ukraine, both at the institutional and at the level of political and legal mechanisms.

Keywords: gender, gender equality, gender stereotypes, gender roles, gender mindsets, gender policy, state gender policy, the mechanism of implementation of gender policy, gender democracy, gender-based index of human development, civil society.